

Elżbieta Z. Wichrowska

"Les Lumières en Pologne eten
Hongrie", volume publié par F. Bibó,
Lajos Hopp, Zofia Sinko, Budapest
1988 : [recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 80/4, 334-339

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

stanu wiedzy sprzed wielu lat o literaturze polskiej, to dlatego, że ich autor obok mniej lub bardziej obiektywnych stwierdzeń naukowych niemal zawsze stara się też odwołać do własnych bezpośrednich wrażeń z lektury poszczególnych dzieł. Czyni tak wtedy, gdy omawia twórczość Słowackiego i Sienkiewicza, jak i wówczas, gdy polemizuje z tezą o niedostępności naszej literatury dla cudzoziemców ze względu na jej zbyt silny związek ze swoistymi problemami i konkretnymi wydarzeniami w życiu narodu.

W poświęconym temu zagadnieniu artykule, a i w wielu innych, stara się Maver ukazać uniwersalne treści dostrzegalne w twórczości najwybitniejszych naszych pisarzy. Ten osobisty i pełen sympatii (ale nie bezkrytyczny) stosunek włoskiego badacza do dzieł polskiej literatury oraz szukanie w nich nieprzemijających, nie tylko dla Polaków zrozumiałych wartości stanowią cechą wszystkich niemal jego prac. Jak pisał Mieczysław Brahmer po śmierci Giovanniego Mavera w r. 1970, był on „pierwszym z wybitnych pisarzy obcych, którzy o literaturze polskiej do powiedzenia mieli rzeczy własne i nowe, którzy oceniali ją krytycznie, bez uprzejmościowych potakiwań, ale i bez chłodu obojętności, ze szczerą i pełną zrozumienia przyjaźnią”².

Podjęty przez PWN trud wprowadzenia do polskiego obiegu naukowego polonistycznych prac Giovanniego Mavera był więc potrzebny i owocny. Publikacja uświadamia współczesnemu czytelnikowi zakres zainteresowań włoskiego badacza oraz rozmiar zasług, jakie miał on dla rozwijania we Włoszech wiedzy o polskim piśmiennictwie. Wydaje się bowiem, że ciągle zbyt mało wagi przywiązujemy do działalności na tym polu polonistów zagranicznych, którzy z katedr uniwersyteckich, w książkach i czasopismach przybliżają literaturę polską — również dawną — mieszkańcom różnych krajów Europy. Wielokrotnie mają też dużo do powiedzenia badaczom polskim, wkraczając na omijane przez nich tereny, formułując odkrywcze spostrzeżenia, a także oceniając polskie piśmiennictwo z perspektywy, która z natury rzeczy niedostępna jest czytelnikowi literatury ojczystej.

Ewa J. Głębička

LES LUMIÈRES EN POLOGNE ET EN HONGRIE. Volume publié par F. Biró, L. Hopp, Z. Sinkó. Budapest 1988. Akadémiai Kiadó, ss. 393.

Epoka, którą Immanuel Kant nazwał wyjściem rodzaju ludzkiego ze stanu samozawinionej niesamodzielności, rozciągała się w czasie i przestrzeni europejskiej i amerykańskiej od końca w. XVII — w zależności od obszaru — do początku XIX wieku. Zakiełkowała pismami Locke'a na zachodzie Europy, by szybko zarazić nowym sposobem myślenia i życia resztę kontynentu. Po Anglii, Francji i Niemczech Oświecenie przeniknęło również do jego środkowej i wschodniej części oraz na obszary amerykańskie.

O epoce tej napisano już wiele, w orbicie naukowych zainteresowań badaczy znalazły się zarówno jej problemy natury filozoficznej, ideowej, literackiej, jak społecznej i politycznej czy historycznej. Jednak uwaga naukowców koncentrowała się przede wszystkim na Oświeceniu zachodnioeuropejskim, z tej perspektywy opisuje się, ocenia ową kulturę, piśmiennictwo. Tylko sporadycznie uwzględnia się w opracowaniach szczegółowych i syntezach dotyczących Oświecenia europejskiego fakty i zjawiska charakterystyczne dla środkowych i wschodnich terenów kontynentu¹. Zapewne wynika to z ograniczonych kompetencji badaczy, nie zna-

² M. Brahmer, *Zaloba na Awentynie*. „Twórczość” 1970, nr 12, s. 133.

¹ Zob. G. Gusdorf, *Dieu, la nature, l'homme au siècle des Lumières*. Paris 1972

jących języków tej części Europy. Owo pomijanie w naukowych analizach sytuacji znacznej części kontynentu to również efekt słabego przenikania na Zachód najnowszych syntez i opracowań badaczy polskich, węgierskich, rosyjskich. Uczestnictwo tych narodów w oświeceniowych przemianach i przewartościowaniach było bezsporne i znaczące, niedostrzeżenie zaś tego faktu prowadzi do niepełnego ukazania oblicza europejskiego „*siècle des Lumières*”.

Pewną próbą zmiany tej sytuacji są organizowane od r. 1971 przez Węgierską Akademię Nauk w Matrafured międzynarodowe kolokwia poświęcone problemom Oświecenia w Europie Środkowej i Wschodniej. Jednym z celów owych kontaktów jest przedstawienie stanu badań nad poszczególnymi zagadnieniami kultury i literatury Oświecenia na owych obszarach — również w perspektywie komparatystycznej — oraz wprowadzenie wiedzy na ten temat do obiegu międzynarodowego. Służą temu m.in. wydawane w języku francuskim — dla ominięcia barier językowych — materiały z owych konferencji². Z tego właśnie kręgu przedsięwzięć wyrosła również publikacja zbiorowa polskich i węgierskich badaczy Oświecenia, *Les Lumières en Pologne et en Hongrie*, przygotowana pod redakcją Zofii Sinko, Lajosa Hoppa i Ferenca Biró. Najogólniej mówiąc, przedstawia ona sytuację kulturową — a w pewnym stopniu również polityczną i społeczną — Polski i Węgier drugiej połowy XVIII i początków XIX wieku. Poruszone w tomie zagadnienia znalazły już w literaturze naukowej obu krajów rzetelne i wielorakie rozwinięcie. Sposób prezentowania tematów oraz publikacja tomu w języku francuskim dobitnie świadczą o zachodnioeuropejskim adresie czytelniczym książki. Ma ona — podobnie jak kolokwia w Matrafured — wprowadzać zjawiska polskiego i węgierskiego Oświecenia w pole widzenia badaczy zachodnich, w zachodnioeuropejski obieg naukowy.

Książka składa się z dwu części: „polskiej” i „węgierskiej”. Wybór zagadnień poruszanych w części poświęconej sprawom polskim świadczy o próbie nakreślenia panoramy polskiej rzeczywistości kulturalnej i literackiej drugiej połowy XVIII i początków XIX wieku. Stąd też spora rozpiętość podejmowanej tematyki, zainteresowanie różnymi aspektami owej rzeczywistości, począwszy od rodzajów i gatunków literackich po typy drukarni działających na obszarze Rzeczypospolitej. Wybrano przy tym do omówienia te dziedziny życia polskiego, w których idee oświeceniowe wycisnęły swoje wyraźne piętno, gdzie powołały do życia nowe instytucje, nowe myśli i sposoby ich wyrażania lub też gdzie unowocześniały zastany świat struktur życia kulturalnego i literackiego. Wśród zagadnień poświęconych powstawaniu nowych zjawisk życia intelektualnego znajdujemy więc — w dziedzinie literackiej — sprawy kształtowania się jednego z podstawowych gatunków prozatorskich europejskiej literatury nowożytnej, tj. powieści (Zofia Sinko), narodzin krytyki literackiej i teatralnej (Zdzisław Libera), formowania się nowoczesnego czasopiśmiennictwa będącego z jednej strony łącznikiem między myślą europejską a polskim odbiorcą, z drugiej zaś jednym z ważnych instrumentów podjętej przez ówczesnych oświeconych pracy reformatorsko-wychowawczej (Elżbieta Aleksandrowska) oraz problem powstania i funkcjonowania polskiej sceny narodowej (Mieczysław Klimowicz, Zofia Wołoszyńska).

² Wymieńmy tylko publikacje z ostatniego dziesięciolecia: *Actes du Quatrième Colloque. Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*. Budapest 1981. — *Actes du Cinquième Colloque. L'homme des Lumières. L'enseignement en Europe Centrale et Orientale à l'âge les Lumières*. Budapest 1984. — *Actes du Sixième Colloque. Début et fin des Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*. Budapest 1987.

Na zmiany zachodzące w rzeczywistości kulturalno-literackiej drugiej połowy w. XVIII i początku XIX wskazuje również stosunek do rodzimego języka i jego poprawności, adekwatności między myślą a rzeczą, teorie stylu i poezji formułowane w pracach Konarskiego, Golańskiego, Karpińskiego i Dmochowskiego (Zdzisława Kopczyńska, Lucylla Pszczołowska). O kształtowaniu się nowej kultury literackiej świadczy również rozwój sieci wydawniczo-księgarskiej (Józef Szczepaniec), przemiany zachodzące w naszym życiu literackim, które znajdują wyraz np. w wyodrębnianiu warstwy inteligencji, a wśród niej osobnego statusu i roli pisarza, w powstaniu ośrodków literackich, rozwoju świadomości literackiej (Teresa Kostkiewiczowa) czy wreszcie — w pojawianiu się na polskich scenach nowych typów i gatunków sztuk scenicznych (Wołoszyńska, Klimowicz).

Zjawiska, którymi zajęli się badacze w wymienionych artykułach, wskazują na głębokie przekształcenia zachodzące w wielu sferach życia kulturalnego XVIII- i XIX-wiecznej Polski. Prowadziły one do przebudowy całej infrastruktury kulturalno-literackiej poprzez powoływanie do życia nowych instytucji bądź modernizowania starych, począwszy od drukarni, księgarń, a skończywszy na nowych gatunkach poetyckich, prozatorskich czy krytyce literackiej i teatralnej. Następstwem tego były zmiany świadomości społecznej, poszerzenie horyzontów myślowych dużych kręgów społeczeństwa Rzeczypospolitej końca XVIII i początku XIX wieku.

Na drugi krąg zagadnień części „polskiej” składają się prace charakteryzujące pewne rozległe zjawiska naszej XVIII-wiecznej rzeczywistości kulturowej bezpośrednio związane z ówczesną sytuacją społeczno-polityczną kraju, a więc problemy poezji polityczno-okolicznościowej (Roman Kaleta) oraz publicystyki (Zbigniew Goliński). Jeden z artykułów (Ewy Rządowskiej) poświęcony jest natomiast tematyce bardziej szczegółowej, tj. pojawiających się i u pisarzy polskich, jak Czartoryska, Krasicki, i u francuskich, jak J. Morel, Girardin, Delille, Saint-Lambert, zagadnień „sztuki ogrodowej”, jej podłoża filozoficznego i estetycznego.

Przeznaczenie tomu, zachodnioeuropejski adres czytelnicy, wszystko to narzuciło publikacji pewien zespół zagadnień niezbędnych dla przybliżenia obcojęzycznemu odbiorcy charakteru, specyfiki, zasięgu kulturowego polskiego Oświecenia. Podjęte w tomie kwestie należą, w większości, do problemów podstawowych dla drugiej połowy w. XVIII i początku XIX, dotyczą bowiem terenów polskiej kultury — literatura, teatr, wydawnictwa — silnie reagujących na idee „*siècle des Lumières*”. Dzięki nim również idee te trafiały do szerokiego grona odbiorców, kształtując świadomość ówczesnych Polaków, nadając określony kierunek rozwoju całej polskiej kulturze tego okresu. Wydaje się jednak, że zawartość publikacji nie wyczerpuje całego kręgu istotnych zagadnień polskiego Oświecenia. Niewątpliwie należą do niego również sprawy edukacyjno-wychowawcze. Reforma Collegium Nobilium Konarskiego (od r. 1740), powstanie Szkoły Rycerskiej (1765) czy Komisji Edukacji Narodowej (1773) świadczą o kierunkach działań powodowanych ideą wychowania człowieka myślącego, obywatela-patrioty. Również problemy instytucji (salony literackie, towarzystwa naukowe) i form życia intelektualno-naukowego (m.in. inicjatywy wydawnicze Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, konkursy) określają charakter i zakres procesów kulturowych, jakie zachodziły w Polsce w drugiej połowie XVIII wieku.

Badacze omawiając kolejne zagadnienia koncentrowali swoją uwagę na sprawach najważniejszych, określających istotę zjawisk. W artykułach pomijano najczęściej kwestie szczegółowe, aby dać rzetelną, podstawową — rzecz można: słownikową — wiedzę wprowadzającą czytelnika w znamienne dla Oświecenia realia ówczesnej polskiej rzeczywistości kulturowej. Autorzy starali się uwypuklić w swych rozważaniach genezę poszczególnych zjawisk, tradycję rodzimą, wpływy zachodnioeuropejskie, jak i określić cechy charakterystyczne procesów zachodzą-

cych w Polsce. Niewątpliwie ta słownikowa formuła prezentowania podstawowych problemów w. XVIII i początku XIX zbliżona jest do konwencji przyjętej w *Słowniku literatury polskiego Oświecenia*. Ów *Słownik* — służący głównie polskiemu rynkowi naukowemu — będąc kompendium wiedzy o szerszym zakresie problemowym, w zasadzie podstawowe zagadnienia epoki przedstawia podobnie.

Druga część tomu *Les Lumières en Pologne et en Hongrie* poświęcona jest Oświeceniowi węgierskiemu. Publikacja jednak nie ma charakteru wyraźnie komparatystycznego. Fakt umieszczenia obok siebie kwestii ważnych, wręcz podstawowych dla obu kultur skłaniałby do refleksji porównawczych. Dostyć wyraźne jest wszakże rozmiąkanie się badaczy polskich i węgierskich w doborze prezentowanych zagadnień, jak i w przyjmowaniu perspektywy badawczej. „Węgierska” część tylko w znikomym stopniu jest paralelna w swej zawartości do części „polskiej”. Autorzy węgierscy często koncentrują uwagę nie tyle na pewnym kręgu zjawisk i tendencji np. w poezji, filozofii, ale na konkretnych, szczegółowych już zjawiskach, omawiając twórczość poetycką Csokonaia, Vitéza (István Söter), kształtowanie się poglądów filozoficznych materialisty György Bessenyeia (Ferenc Biró) czy funkcjonowania w węgierskiej kulturze drugiej połowy w. XVIII i początku XIX legendy walk o niepodległość prowadzonych w pierwszych latach XVIII stulecia (Béla Köpeczi). Przedstawienie różnych, nierównoległych aspektów życia kulturalnego i literackiego wieku Oświecenia w obu krajach nie daje możliwości pełnego, wnikliwego ich porównania. Jedyne w pracach poświęconych repertuariowi teatrów: węgierskiego, polskiego, rosyjskiego (Nina Kiraly), gatunkom poetyckim w Europie Środkowej i Wschodniej (László Sziklay) oraz częściowo w artykule zajmującym się percepcją literatury polskiej na Węgrzech (Lajos Hopp) przeprowadzona została próba omówienia wspólnej dla obu krajów problematyki.

Brak wyraźnego paralelizmu między „polską” a „węgierską” częścią *Les Lumières en Pologne et en Hongrie* jest jednak zapewne konsekwencją odmiennej sytuacji kulturalnej obu krajów w XVIII i na początku XIX wieku. Inny był zasięg i głębokość oświeceniowych przemian w Rzeczypospolitej i na Węgrzech. Przyczyny tego stanu były różnorodne. W Polsce idee oświeceniowe rozwijały się na podłożu przygotowanym przez naszą bogatą i pełną kontaktów z myślą zachodnią przeszłość kulturową, zwłaszcza w XVI wieku. Również i sytuacja społeczno-polityczna była korzystniejsza, bo Polska — choć borykająca się z wewnętrznymi konfliktami — cieszyła się ciągle wolnością polityczną, gdy Węgry od początku XVIII w. znajdowały się pod jarzmem habsburskim.

Przemiany oświeceniowe w Polsce objęły niemal wszystkie — jak wskazują prace zawarte w tomie — dziedziny życia umysłowego i kulturowego: myśl polityczną, społeczną, literacką, lingwistyczną, historyczną, działalność wydawniczą, czasopiśmienniczą. Zachodnie idee były żywe i znane, ale — co ważne — polskie Oświecenie nie było tylko wierną transpozycją obcych wpływów, ale zdołało ukształtować własny charakter, swoistą postać. Poza tym myśl Locke’a, Woltera, Rousseau — bez których bezpośredniej lub pośredniej inspiracji nie można by myśleć o „przewrocie umysłowym”, jaki nastąpił w polskiej kulturze w. XVIII — jak i większość inicjatyw podejmowanych w duchu oświeceniowym wprowadzana i rozwijana była dzięki zabiegom ośrodków działaczy krajowych, wśród których poczesne miejsce zajmował dwór królewski, mecenas Stanisława Augusta (wydawnictwa, „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”, Teatr Narodowy). Tymczasem na Węgrzech inicjatywy oświeceniowe opierały się w dużej mierze na ośrodkach spoza kraju, jak dwór wiedeński, uniwersytet w Getyndze. Tam szlifowała swoje umysły i poglądy wąska awangarda węgierskiego Oświecenia. Wydaje się również, że i działalność twórcza w dużej mierze opierała się na wzorach zachodnich (proza), które wiernie powielała, rzadko osiągając własny, indywidualny wymiar.

W Polsce ów „przewrót umysłowy” był udziałem szerokich kręgów społecz-

nych właśnie dzięki ciągle rozwijającej się i różnicującej (typy pism, wydawnictw, teatrów) infrastruktury kulturalnej, instytucjom-rozsadnikom nowych ideologii, nowego sposobu myślenia i życia. Na Węgrzech zaś stał się on udziałem stosunkowo wąskiego grona osób skupionych wokół dworu Marii Teresy („*les gardes des corps*”) czy wywodzących się spośród arystokracji transylwańskiej (siedmiogrodzkiej), zamożnej i będącej w kontakcie z ośrodkami zagranicznymi. Przenikaniu nowych idei głębiej, w szersze kręgi społeczne, nie sprzyjała również jeszcze słabo rozwinięta sieć wydawnictw (drukarni, księgarń) czasopism, teatrów węgierskich.

Różnice między Oświeceniem w Polsce i na Węgrzech polegają więc głównie na stopniu zaawansowania oświeceniowych przemian, na ich głębokości. Natomiast istnieją duże podobieństwa, zbieżności między problemami, tendencjami występującymi w kulturze każdego z tych narodów. Świadczą o tym podjęte przez badaczy węgierskich — jak i wcześniej przez polskich — zagadnienia stosunku do rodzimego języka, prób jego naprawy (István Szathmári), rozwoju prozy literackiej (Antal Weber), czasopiśmiennictwa (György Kókay) czy sztuki teatralnej (Ferenc Kerényi). Badacze węgierscy uwzględnili również w swych rozważaniach problemy klasycyzmu w literaturze węgierskiej (József Szauder) oraz koncepcji teoretycznych dotyczących poezji (Márta Mezei).

W tomie *Les Lumières en Pologne et en Hongrie* omawiającym podstawowe dla obu krajów zagadnienia kulturowe wieku Oświecenia zabrakło artykułu podejmującego problematykę szeroko rozumianych zbieżności i różnic polskiego i węgierskiego Oświecenia. Zabrakło ujęcia w perspektywie porównawczej podstawowych tendencji i swoistości wieku encyklopedystów i filozofów w Rzeczypospolitej i na Węgrzech.

Przedstawione rezultaty badań nad problemami Oświecenia węgierskiego i polskiego niewątpliwie wskazują na dalszą potrzebę penetrowania wspólnych, jak i rozbieżnych obszarów rzeczywistości owego czasu w obu krajach, na rozszerzenie zaprezentowanego kręgu problemów o kolejne zagadnienia, jak i na potrzebę włączenia w ten krąg również i innych krajów Europy Środkowej i Wschodniej (m.in. Rosji). Przemiany oświeceniowe zachodziły na tym obszarze w różnym tempie, w różny sposób, dotyczyły też różnych dziedzin i sposobów ówczesnego życia. Sprawy te wymagają dalszego opisu, analiz, które pomogłyby przedstawić i zrozumieć istotę Oświecenia w Europie Środkowej i Wschodniej i jego stosunek do sytuacji na Zachodzie.

Les Lumières en Pologne et en Hongrie jest tomem skierowanym głównie do czytelnika czy badacza zachodniego, nie znającego literatury polskiej i węgierskiej. Odbiorca ten znajdzie w pracy wybrane i usystematyzowane podstawowe informacje o głównych tendencjach kultury każdego z tych krajów, a jednocześnie otrzyma wiadomości o zasięgu i stopniu oświeceniowych przemian środkowo-wschodniej części Europy, o różnorodności tych przemian, o wpływie idei zachodnioeuropejskich na konkretne dziedziny życia kulturalno-literackiego. Otrzyma również pewne informacje o sytuacji społeczno-politycznej tak Polski (Kaleta, Goliński), jak i Węgier (Köpeczi, Hopp), która odgrywała olbrzymią rolę w szybkości i głębokości zachodzących przemian.

Inną natomiast refleksję budzą informacje bibliograficzne, w jakie zaopatrzone zostały artykuły zawarte w tomie. Większość przywoływanych w nich prac — tak części „polskiej”, jak „węgierskiej” — pochodzi z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Opracowania z końca lat siedemdziesiątych i początku osiemdziesiątych uwzględnione są sporadycznie. Niewątpliwie fakt ten jest sygnałem skłaniającym do szerszej analizy stanu najnowszych badań nad Oświeceniem i ich upowszechniania, analizy wykraczającej jednak poza ramy omawianego tematu.

Les Lumières en Pologne et en Hongrie jest zbiorem prac poświęconych tym

zagadnieniom życia umysłowego, kulturowego na Węgrzech i w Polsce, które określają stan i poziom kultury obu krajów omawianego okresu i które świadczą o ich uczestnictwie w procesach, jakie zachodziły w całej Europie Zachodniej.

Prace te wskazują, że i polskie, i węgierskie Oświecenie — każde ze swoją chronologią, problemami, zdobyczami — wchodzi w skład europejskiej kultury oświeceniowej. Styl życia Europy Zachodniej, począwszy od sfery obyczajowej aż po sferę intelektualną — z językiem francuskim, salonami literackimi, modą na książkę — stał się wzorem dla pionierów Oświecenia w Europie Środkowej i Wschodniej. Jednak mimo silnych inspiracji płynących z Francji, Anglii czy Niemiec Oświecenie w Polsce zdołało osiągnąć własny kształt, własną formułę zakorzenioną w rodzimej tradycji i powiązaną z sytuacją społeczno-polityczną. Stanowiło więc integralną część „wieku światła” europejskiego, część niewątpliwie ważną, a ciągle pomijaną w badaniach nad tą epoką kultury europejskiej. *Les Lumières en Pologne et en Hongrie* to próba przywrócenia problemów kultury i literatury Oświecenia we wschodniej i centralnej części kontynentu — reszcie Europy, próba włączenia ich w sferę badań europejskich.

Elżbieta Z. Wichrowska

Mieczysław Klimowicz, Wanda Roszkowska, LA COMMEDIA DELL'ARTE ALLA CORTE DI AUGUSTO III DI SASSONIA (1748—1756). Venezia 1988. Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, ss. 116, 4 nlb., ss. ilustr. CCCLII. „»Memorie«. Classe di Scienze Morali, Lettere ed Arti”. Volume XLI, fascicolo I. Memoria presentata dal s.e. Vittore Branca nell'adunanza ordinaria del 25 ottobre 1986.

W publikacjach współczesnych historyków teatru i dramatu niejednokrotnie wyrażano przekonanie o kształtowaniu się w Polsce XVI—XVIII w. silnej więzi z komedią *dell'arte*. Zjawisko egzemplifikowano nielicznymi odnalezionymi argumentami, rzadko tekstami komedii, niekiedy samą tylko obecnością „figur komicznych” czy historycznymi świadectwami życia teatralnego. Złożyły się one na dokumentację pozwalającą przeczuwać znacznie szerszy i bardziej różnorodny charakter tej więzi.

Problem funkcjonowania komedii *dell'arte* w polskim życiu teatralnym XVIII w. zyskuje nową rangę i nowy wymiar w świetle ustaleń prezentowanej tu książki Mieczysława Klimowicza i Wandy Roszkowskiej. Książka ta, wydana w r. 1988 staraniem i nakładem Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, ukazała się w ramach publikacji ciągłych Instytutu — „Memoria”. Włączenie jej w serię dokonań nauki europejskiej przyjmie odbiorca polski ze świadomością doniosłej wymowy tego faktu. Znajduje on bezpośrednio uzasadnienie w otwierającej tom opinii naukowej Komisji Instytutu Weneckiego, która postuluje druk dzieła. W skład Komisji weszli wybitni uczeni włoscy z różnych ośrodków: Vittore Branca (Uniwersytet Padewski), Nicola Mangini (Instytut Studiów Teatralnych — Wenecja), Giorgio Padoan (Uniwersytet Wenecki).

W opinii tej podniesiono rewelacyjną wartość unikatowego — kompletnego — zbioru argumentów i scenariuszy komedii *dell'arte* granych przez komików włoskich Augusta III w latach 1748—1756 oraz znaczenie faktu, iż książka ta odkrywa nieznane dotąd wersje i przeróbki komedii Carla Goldoniego, podkreślono też merytoryczną wartość i rzetelność załączonego słownika, zawierającego biogramy aktorów (z wyraźnym wskazaniem *emploi*). Co do części historyczno-interpretacyjnej tomu — do osiągnięć zaliczono wytyczenie szlaku łączącego teatr włoski z teatrami Saksoni i Polski. Wypowiedź Komisji kończy konkluzja: „praca ta może godnie figurować wśród »Pamiętników« naszego Instytutu” (s. 4).